

LEGÚJABBKORI HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ

Forrásbázis - forrásfeltárás

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a legújabbkori helytörténeti kutatómunka egyik legnagyobb érdeme Magyarország legújabbkori története megismerésének jelenlegi szakaszán a helyi forrásanyag felszínre hozása lehet. Hiszen csakis akkor nyerhet a korszak társadalmi-politikai folyamatáról hű képet a történész - s munkája nyomán a közönség -, ha a folyamatokról, történésekről minél számosabb és az ország minél több pontjáról származó forrásanyag van birtokában.

A hozzánk közel eső korok eseményeiről bennünk talán túlzottan emlékek, szubjektív kötöttségek alapján kialakult véleményeket csak így szembesíthetjük megfelelő széles körű forrásanyaggal, s csak így jogosult a szaktörténész bizonyos jelenségek országos szintű általánosítására. Ha a kutatóközpontokban dolgozó történészeink még nem is tesznek elég erőfeszítést a vidéki forrásanyagok megismerésére, az utóbbi évek helytörténeti irodalmának mind mennyiségben, mind színvonalban bekövetkező fellendülése, s főként a felszínre hozott nagy mennyiségű forrás, - ill. tényanyag valószínűleg ösztönöznöni fogja a kutatás ilyen irányú útkereséseit. Ha ebből a szempontból nézzük a legújabbkori forrásanyagok feltárásának folyamatát, akkor vázlatosan a következő képet rajzolhatjuk fel pl. a Horthy-korszak kutatásáról.

Az 1960-as években a hazai történetkutatás megélénkülésének egyik legszembetűnőbb jele volt a korszak, a két világháború közötti Magyarország évei története kutatásának fellendülése. És nemcsak monográfiák, hanem új forráskiadványok sora jelent meg, s jelentkezett egy fiatal, kimondottan az 1919-1944 közötti időszak kutatásán felnőtt új történész-korosztály is.

Ha e fellendülés okait, illetve lehetőségét keresnénk, kétségtelenül az 1957 után kialakult kedvező politikai légkörhöz s ahhoz az ideológiai-politikai igényhez jutnánk el mindenek előtt, mely 1957 után a legújabbkori, mához (a népi demokratikus forradalomhoz) vezető hazai fejlődésének megvilágítása iránt keletkezett. A kutatás belső fejlődési törvényszerűségeit tekintve ezt azonban ki kell egészíteni azzal a ma már világosan látható historiográfiai ténnyel, hogy a Horthy-korszak levéltári forrásai ekkor kerültek először igazán alaposabb kiaknázásra. Noha már az 50-es évek elején megindult az ismert irat-kiadványsorozat (Iratok az ellenforra-

dalmi rendszer történetéhez), de a korszak kutatásának tervszerű feltárása csak az évtized végén indult meg. Nemcsak az iratok... újabb kötetei s erre alapuló monográfiák, de a korszak belpolitikájának, munkásmozgalmának, gazdaságpolitikájának forrásszerű megközelítését is ekkortól datálhatjuk. S ha kézbe vesszük e munkákat, azonnal kitűnik azok forrásbázisának széles volta, állításaik tényszerű megalapozottsága. A gazdag új forrásanyag képezte az 1950-es évek végén, 60-as évek elején így fellendülő Horthy-korszakos kutatás szakmai bázisát.

A Horthy-korszakra vonatkozó szerteágazó és igen hiányos levéltári forrásanyagból a fentebb említett kutatógárda a legnagyobb természetességgel emelte és aknáztá ki azokat a levéltári állagokat, melyek a központi forrásörző helyen elérhetőek voltak és kompakt, egészben maradtak ránk. Szinte minden, ezen időszakban született monográfia jól körülhatárolhatóan egy forrástípusra, gyakran egy-egy minisztérium, vagy a minisztérium egy-egy ügyosztályán összegyűlt és ránkmaradt iratanyagra épült. S ebben a történetírás történetének tanúsága szerint nincs semmi különös. De ez már ugyanakkor meg is magyarázza a korszak forrásainak feltárásában ma kialakult helyzetet, s azt is, hogy miért van rendkívül fontossága ma a helyi forrásanyag alapos feltárásának.

A korszak kutatásán felnevelkedett történészek ugyanis nem a korszak forrástermelésének rekonstruálása alapján kutatva, nem mozdulnak ki a hazai forrásbázis egyetlen tovább szélesíthető útjára: a vidéki közigazgatás által termelt iratanyag feltárása felé. A központi forrásörző helyek hiányait pedig gyakran igen hűen tudjuk pótolni (leszámítva természetesen a diplomáciatörténetet) a megyei főispáni (néha alispáni), vidéki törvényhatósági jogú városok vezető szerveinek nem teljes iratanyaga alapján. - Ez magyarázza, hogy a korszak kutatásának hazai forrásbázisa az általunk tárgyalt években csak bizonyos kutatási szektorokban (hadtörténelem, eszmetörténet) bővült, a publikációk forrásbázisát a már jól ismert néhány központi forrásörző hely anyaga képezi. A vidéki levéltári anyag kiaknázására csak kezdeti lépések történtek.

Helytörténeti folyóiratainkban, évkönyveinkben - s nem is csak a nagyobb hagyománnyal rendelkezőkben - az utóbbi néhány év során azok a munkák kerültek előtérbe, melyek egyre inkább levéltári vagy helyi sajtóanyagra építették mondánivalójukat. Elsősorban a középkori és a felszabadulást megelőző újkori témákból készült feldolgozásokra volt ez jellemző, de az elmúlt esztendő irodalmában felfigyelhetünk jó néhány olyan tanulmányra is, amelyek láthatóan tudatosan törekedtek a felszabadulás utáni korszak történetére vonatkozó gazdag helyi levéltári s egyéb típusú forrásanyagot feltárni. (Gondoljunk csak pl. a Borsodi Szemle és a Borsodi Évkönyv néhány tanulmányára.) Vessünk most egy pillantást arra: vajon pl. a felszabadulás legutóbbi "kerek" évfordulójára készült helytörténeti publikációk mennyire törekedtek az értékes helyi forrásanyag feltárására, s mennyire mondhatjuk el, hogy a felszabadulás, ill. az azt követő évek története kutatásának áramába az évforduló alkalmából jelentősebb mennyiségű forrásanyag került.

A dolgozatok nagyrésze - csakúgy mint a tanulmány- ill. dokumentumkötetek - e szempontból bebizonyította: a helyi kutatókban él az igény, hogy az 1945 utáni évek történetének megismerésében a mind teljesebb helyi forrásanyagra támaszkodjanak. A megyei levéltárak, pártarchívumok, más esetekben a községi tanácsok iratanyaga, különböző szintű összeírások, magánkézben levő levelek, dokumentumok idézésével találkozunk a dolgozatokban. S örvendetes az, hogy nemcsak a történelemkutatásban képzett, gyakorlott levéltárosok (Kiss Mária, Lengyel Alfréd, Horvát Ferenc stb.) írásait sorolhatjuk itt fel, hanem néha levéltári kutatásban nyilván járatlanabb más foglalkozású helyi szerző kisebb cikkeit is. S ide kívánczodik mindjárt egy, a helytörténeti munkák "értékelését", erkölcsi-társadalmi megbecsülését is érintő megjegyzés: sajnos érzésünk szerint nem minden esetben kapja meg a neki járó elismerést az a szerző, aki csak egy körülhatárolt téma megvilágítására vállalkozott - de a vonatkozó forrásanyag szinte teljes feltárása alapján tette ezt, és általánosításaiban óvatosabb volt, csak a gazdagon feltárt és idézett forrásanyag adta lehetőségek között mozgott. Pedig az ilyen munkák a szaktudomány és a helyi "honismereti" szempontokból is egyaránt több figyelmet érdemelnek, mint a kisebb munkát igénylő, szűkebb forrásbázisra támaszkodó, de nagyívú, lelkes hangulatú írások. - Megítélésünk szerint azok a kutatók járnak el helyesen, akik a gazdagon feltárt forrásanyagot - s itt már nemcsak az iratokra, sajtóra, de személyes visszaemlékezésekre is gondolunk - még a dolgozat kerektségének rovására is bőven idézik állításaik igazolására a helyi adatok egész sorát dolgozzák fel. A maguk részéről elképzelhetőnek tartanánk azt is, hogy épp e legújabbkori történetünk forrásbázisát szélesítendő, a következőkben helytörténeti, honismereti pályázatok kiírásakor felhívják a helyi történet kutatóinak figyelmét a forrásközlések készítésére, a kötetek tematikájának összeállításakor ezt a szempontot a helyi szerkesztők, megbízók jobban előtérbe helyezték. Ezzel elérhetnénk, hogy megismerjünk olyan kutatásokat is, melyek még nem érettek a feldolgozásra, illetve olyan forrásanyagok is feltárára kerülhetnek, melyek adott község, vagy vidék bármilyen szempontú története feldolgozásához kevésnek bizonyulnak.

Ha a helytörténeti tanulmány készítője a történeti kép országos mérvű kiszélesítésének tudatos igényével közelít választott témájához, egyrészt új oldalról képes megragadni a történeti események menetét, másrészt új adataival gazdagítja vagy módosítja az eddigi, szűkebb forrásbázisra épülő megállapításokat. Ha csak az utóbbihoz akarnánk példát keresni, idézhetnénk pl. az amúgy is igen szűkkörű magyar fegyveres ellenállási megmozdulások története köréből. A pápai krónikából megtudhatjuk: a Pápa melletti Takácsiban 1944. okt. 15-én helybéli magyar és német katonák miként ütköztek meg, s ahogy a magyarok a falubéli fiatalok segítségével - ha csak egy napra is - kiszorították a németeket a helységből. Bánfalva község felszabadulás utáni történetének feldolgozásában arról értesülünk, hogy az Ózdi Vasgyár fiataljaiból egy csoport Miklós László vezetésével a frontra vonulás helyett a községet körülvevő erdő egyik jól védett részébe vette be ma-

gát. Fegyvert szereztek, s jelenlétük fékezte a nyilasokat. - De így sorolhatnánk az olyan helyi, egyedi jelenségeket, melyek a felszabadulás idejének "hősi" korszakában, az újjáépítés megkövetelte öntevékenységnak érdekes dokumentumai. A győri városvezetőség például 1945 tavaszán találékonyan úgy igyekezett a város bankjainak Nyugatra vitt készleteit pótolni, a jelentkező pénzhiányon enyhíteni, hogy 30 000 db 100 P névértékű kölcsönkötvényt bocsátott ki 4%-os kamatfizetés mellett, melyeket a város december 31-ig volt köteles visszafizetni, vagy a lakosság köztartozásai egyenlítésére betudni. A népi szervezetek sajátos formája az, melyről Fehér István tudósít. Nagydorog községben a község képviselőtestülete a Nemzeti Bizottság javaslatára rögtönítélő bíróságot hozott létre a lopások megakadályozására; megszabta a bíróság célját, hatáskörét, stb. Kiszabható büntetései: a községháza pincéjében néhány nap elzárás, több napi robot, sőt: öt-huszonöt botütés.

Előfordul, hogy az egyes kérdéskörökben megrajzolt országos történeti képet módosítják az előkerült újabb adatok. A nemzeti bizottságok munkájáról készített úttörő jellegű monográfiájában Balázs Béla például igen nagy mennyiségű vidéki forrásanyagot is feldolgozott. Könyve elsősorban a radikális tisztántúli területek forrásanyagaira támaszkodik. Fehér István a dél-dunántúli, sokkal konzervatívabb vidék nemzeti bizottságainak tevékenységét vizsgálja, s ha eredményeit összevetjük Balázs Béla eredményeivel, azt láthatjuk: a tisztántúli területek forrásanyaga alapján festett kép pozitívabb, mint amilyen valójában országos méretekben a nemzeti bizottságok tevékenysége volt, megállapításai elsősorban a baloldali politikai karakterű vidékeken működő bizottságok történetére érvényesek csak.

Helytörténet - "Mindennapi élet"

Fentebb azt mondtuk: ha a helytörténeti munka készítése során a szerző tudatosan arra törekszik, hogy bizonyos legújabbkori témák megvilágítása valóban országos kiterjedésű forrásbázison történjék, akkor - mint arra példákat is idéztünk - új adataival gazdagíthatja, sőt módosíthatja az eddigi megállapodásokat, s elérhető lesz, hogy a szintetizáló munka majd a sok helyi eseményből összeálló folyamatokra alapozódjék. Ugyanakkor az ilyen típusú helytörténeti munkák lehetővé teszik azt is, hogy új szempontok, új megközelítési módok kerüljenek a kutatás előterébe. Mire gondolunk elsősorban?

A kialakult történetírói gyakorlatban a helytörténeti munka többségében egy helység vagy vidék története feldolgozását jelenti. Fogalomhasználatunkban is - mint a századforduló német történetírásában a Territoriumsgeschichte, ill. Ortsgeschichte fogalma - a "helytörténet"-en elsősorban adott vidék históriája egészének, vagy egy részének feltárását értjük.

Megítélésünk szerint azonban a helytörténeti kutatómunkát nem csak, sőt nem elsősorban az kellene, hogy elválassa

az országos kutatási tervektől, hogy elhatároltabb területen vizsgálja a történeti eseményeket, társadalmi folyamatokat, hanem szempontjai, egész feldolgozási módja. Ebben az értelemben a "helytörténeti" munkát nem az különbözteti meg az országos eseményeket tárgyaló munkáktól most már elsősorban, hogy forrásbázisa vidéki levéltári anyag, vagy tárgya helyi politikai-gazdasági esemény, hanem az, hogy a tárgyalta történeti eseményt, vagy társadalom-gazdaságtörténeti jelenségsozrotat a helyi tényezők kölcsönhatásában mutatja be. Forrásanyagát a helyi természet-földrajzi körülmények alakulásának, a helyi gazdálkodási módszerek, termelés-technikai eljárások, szokásjog, öltözködés, a környék hagyományvilágának (mondivilágának; szólásmondásainak) aprólékos ismeretében képes a felszínre hozni, feldolgozni. Azaz a történeti megközelítés egyfajta módjaként foghatjuk fel az ilyen típusú munkákat. Olyan studiumként, melynek művelése megóv bennünket a legújabbkori történetírásunkban magát igen erősen tartó, történeti-publicisztikaszerű megközelítésektől, a gyakran csak szellemes konstrukciók gyártásától. Megfogalmazhatnánk talán úgy is: világosan csak akkor látjuk adott ténycsoportok egyediségét vagy ismétlődését, még inkább törvényszerűségeit, ha érvényesülése hatókörével, a létezés helyi vagy országosan jellemző körülményeivel tisztában vagyunk.

Ha már most az ilyen helytörténeti munkát a kutatási tematikák szokásos rendjében kívánnánk elhelyezni, a társadalomtörténeti kutatás egyik sajátos ága, a "mindennapi élet" feltárásának sürgetéséhez juthatunk el. Ezen a téren a helytörténeti kutatás egyedülállót adhat a korszak történetkutatása számára, felszínre hozhatja a különböző vidékek elűtő, ezerféle problémáit jelző, a kor emberének gondolkodását, viselkedését, termelőtevékenységét stb. meghatározó tényeket, s adhat új szempontokat az összefoglalás részére. S miért érezzük szükségesnek mindennek felvetését éppen a felszabadulás időszakának kutatásában?

1. Mindenekelőtt azon ismert összefüggés miatt, mely szerint a nagyobb társadalmi változások, a társadalmi forradalmak idején a termelésben, a dolgozó osztályok egész életformájában lassabb vagy gyorsabb átalakulás megy végbe. Ez az életforma-változás a munkavégzés, a szabad idő hétköznapijában, a környezettel kialakított folyamatos kapcsolatokban érhető tetten legjobban.

Figyelemre méltó, hogy a legutóbbi évek felszabadulás történetét feltáró irodalmában többen felfigyeltek erre a tényezőre. Néhányan kimondottan ilyen igénnyel nyúltak témájukhoz, de ahol a kifejtés nem ilyen irányú, ott is egy-egy mondatban, bekezdésben, fel-felvillan a korszak mindennapjainak hangulata. Vegyünk néhány példát.

A lipóti termelőszövetkezet történetének megítélésünk szerint épp az az érdeme, hogy érzékeltetni tudja azt a változást, mely az utóbbi fél évszázadban egy Győr megyei, Duna-melléki falu gazdálkodási módjában, s ennek következtében a helyiek életkörülményeiben végbement. Először betekintést nyerünk a helyi népi gazdálkodás rendjébe általában (a duna-

menti legelők kihasználása, pásztorkodási, termelési módszerek), majd - mintegy kihasználva a korszak tablójából - egy átlagosnak számító 10 holdas parasztgazdaság felszereltségét, gazdálkodási módját mutatja be. Itt nemcsak azt tudjuk meg, hogy a gazda mit tenyészt eladásra, mit saját használatra, szerszámai közül mit készít maga télen, hogyan fejleszti gazdaságát, de feltárul részben gondolkodásmódja is: mire gyűjti pénzét, mibe fekteti azt (természetesen elsősorban földbe), mennyit költ a család magára, milyen volt ruházatuk és így tovább. S vajon nem az mutatja-e a fejlődés ütemét, annak mikéntjét, amikor láthatjuk mikor, mennyiben, miben változott a gazdálkodási mód, mikor épültek elsősorban az új házak, milyen ezek építési anyaga, hogyan alakul a lakások felszereltsége, a kulturális cikkekkel való ellátottság, s hallunk adatokat arról, hogy miként változik az emberek szemlélete.

Az életmód alkotórészeinek megvilágítása akkor sikerül a legjobban, mikor a szerzők közelről, aprólékosan ismerik a környék lakosságának életkörülményeit, s azokat az építkezési, viselkedési stb. formákat, melyek a századforduló óta konzerválódtak a falusi lakosság mindennapjaiban. A paraszti mindennapi élet - mint ezt a tanulmányok, krónikák is tanúsítják - az elmúlt néhány évben nagyobb változáson ment keresztül, mint a korábbi 7-8 évtized alatt. S ez a - mindenekelőtt a nagyüzemi gazdálkodásra történő áttérés nyomán létrejött - gyors változás ma is tart. Ma még élnek azok a parasztemberek, akik ismerik az évszázadok óta rögződött szokásokat, ma még nyomon érhetőek a felszabadulás utánra is átöröklődött életvitel-normák, de a következő korosztály már minderről igen keveset fog tudni, s néhány év múlva ezt az élő társadalomtörténeti "anyagot" a kutatók sem fogják a mindennapok ismétlődésében megtalálni. A kutatás oldaláról nézve mindezt: a most író, aktívan tevékenykedő értelmiségi réteg az, amelyik talán maga is ezen életkörülmények közé születve érzékeli, emlékei alapján a leghűbben képes megjeleníteni a mai-tól már erősen elütő, a holnapitól pedig teljesen különböző felszabadulás előtti, s még az ötvenes évekre is alig változottán átörökölt életmódot. Vagyis amellet, hogy a szaktudomány fejlődése szempontjából a dolgozó osztályok "mindennapi életének" kutatását igen fontosnak, a legújabbkori helytörténeti munkák egyik legfontosabb feladatának tartjuk, ugyanakkor úgy látszik: amolyan "utolsó alkalom" is kínálkozik arra, hogy a helyi korábbi életformát a helytörténeti kutatók tudományágunk gazdagodására a felszínre hozzák.

Az ilyen típusú - s ez irányban tovább fejlesztett - munkák mutathatják csak meg e változások ezen nehéz emberi megrázkódtatásokkal járó kitérőit, ellentmondásosságát, melyek például éppen az életforma-változást legerőteljesebben befolyásoló tévesz-szervezősséggel jártak.

Az elmúlt negyedszázad történetében megváltozott a magyar társadalom belső szerkezete, s ezzel megindult egyes társadalmi osztályok, rétegek életformájának gyökeres átalakulása, ugyanakkor oly sokféle belső és külső politikai, gazdasági hatás váltotta, keresztezte egymást a társadalomban a "mindennapi élet" szintjén, hogy a korszak történetének feltárásában fokozott jelentőségűek az ilyen vizsgálódások.

2. S ezek szerepe korszakunk megismerésében még egy vonatkozásban igen jelentős lehet.

Minden történeti korszakban létezik a politikai életnek a korra jellemző mechanizmusa; amikor például a politikai döntéseknek - s így a helyi politikai döntéseknek -, a közélet normáinak, az egyéni akaratnak, szándéknak - nagyon is egyféle összefüggése alakul ki. Kétségtelenül e mechanizmusok egészen mások 1945-1948, 1949-1953 és a következő politikai határokkal elválasztható időszakokban. S e politikai normarendszerek pontos feltárásához a forrásanyagot az ország lakosságának mindennapi élete adja, hisz lényegében épp az emberek mindennapi életében ható, érvényesülő normarendszer-ről van szó.

Gondoljunk csak például az e szempontból leginkább sajátos képet mutató 1944 október - 1945 május közötti időszakra. Az ország keleti felén már a felszabadító szovjet csapatok harcolnak, nyugaton még Szálasiék igyekeznek a nyilasuralom megszervezésére. S noha a szovjet csapatok előrehaladását mindenütt követte az új államhatalmi szervek megalakulása, mégis a szétzilált régi államgépezet szétesése és az új teljes kiépülése között átmeneti időszak támadt. Ezen - az átalakulás jellege szempontjából egyébként döntő - időszak politikai életének egyik legjellemzőbb sajátossága: az emberek öntevékenységen, spontán kezdeményezőképességén sokkal több múlt, mint az államhatalom szervezett kiépítésének idején. (Gondoljunk csak a már fentebb idézett példára, a győri nemzeti bizottság öntevékeny pénzakciójára.) S természetesen nemcsak pozitív, de negatív irányban is hat a politikai élet e tendenciája: az esetleges önkényeskedéseknek, az át nem gondolt döntéseknek is tág tere nyílhatott. Ezt az öntevékenységet, mint társadalmi történelmi kategóriát, mint a korszak egész politikai, társadalmi közgondolkodását átható mechanizmusának egyik döntő jellemzőjét csak akkor értheti, érzékelheti a korszakot felnőtten végig nem élt olvasó, ha a történettudomány vállalkozik az ilyen típusú jelenségek bemutatására. Nem is szólva bővebben azokról a társadalom-pszichológia körébe eső tényekről: hogy az ilyen különböző korszakok mennyire más-más típusú politizáló alkatokat állítanak a mindennapi politikai élet előterébe. Vagy nem az egyéniségek, hanem a társadalom oldaláról tekintve: egyes korszakok mennyire képesek politikailag aktivizálni a szélesebb tömegeket, vagy: a társadalmi kiválasztódás szempontjai között a politikai aktivitás igénye mennyire uralkodó lehet - míg más időszakban ezek korántsem így erősek. - Az egyes korszakok politikai életére - mint jelen esetben pl. az 1944-45-ös évekre - igen jellemző ilyen típusú tényezőknek a feltárása, történeti tudományos elemzése nem a parlamenti élet, a pártok és kormányok, "nagypolitikában" vitt szerepének tanulmányozása nyomán valósítható meg, hanem a politikai élet ezen mechanizmusbeli összetevőinek érvényesülési helyén, az ország területe különböző pontjainak történéseiben, a helyi fejlődésbeli sajátosságok közepette világíthatók meg.

A "mindennapi élet" ilyen helyi vizsgálataival tehát - túl most már legújabbkori történetírásunk forrásbázis-kérdé-

sén, túl a társadalmi változások dokumentálásán, lemérhetőségen – olyan társadalmi-történeti jelenségek tudományos feltárásához, a történettudomány témaköreibe emeléséhez vezethetnek, melyek legújabbkori szaktudományos feldolgozásainkból általában kimaradnak. S különösen érezzük mindennek hiányát az "átmeneti" időszakok bemutatásánál.

3. S mindezt azt hiszem nem egyszerűen a "téma érdekessége" és hasonló kérdésfeltevések miatt kell felszabadulásunk kora történetkutatójánál időzve kiemelnünk, hanem a történeti értékelés megalapozottsága érdekében is.

A kortörténeti kérdések értékelése adja az alapot a történészek között meg-megerősödő, gyakran kiterelőre forduló vitáknak. S e viták igen ritkán térnek ki annak elemzésére: vajon az innen-onnan elhangzó álláspontok, mint a történeti folyamatok értékelése, mennyire megalapozottak? S itt most nem is a bevont forrásanyagok körének szélességére gondolunk, hanem a forrásanyaggal bizonyítás mikéntjére. Mert vajon értékelheti-e az a legújabb korral foglalkozó kutató a különböző társadalmi rétegek pozitív vagy negatív politikai reflexióit, aki nem ismeri a politikai megmozdulásban részt vevők egész társadalmi elhelyezkedését? Azt, hogy a társadalom szóban forgó csoportja milyen környezetben, a gazdasági-politikai gondolkodásbéli normák milyen rendszerébe született bele; hogy milyen indítékokból, milyen műveltségi anyag, életrajzi alapján áll szembe akár a pozitív társadalmi folyamatokkal?

Nézzük csak példaként a mezőgazdaság szocialista átszervezésének történetileg lényegében befejezett folyamatát. Mindenki előtt – később bizonyítottan – számára is előnyösebb szövetkezetesítés programjával. Az is ismert, hogy a parasztságban évszázadok során felgyűlt földtulajdon utáni vágy s az ötvenes évek hibái által is erősödő közös-gazdálkodás-ellenesség itt igen nagy szerepet játszott. Azok az íráskorok adnak a dolgozó emberről elfogadható igazán hű képet az átszervezés idején, amelyek felfedik a paraszti életforma általános erős hatását, az új iránti kisebb érzékenységet, összenövését szerzőjeivel, állataival. Észreveszik a folyamat emberileg nehéz, megrázó voltát. "Egymás után vezették a gazdák állataikat a falum végig, az asszonyok, gyerekek sírva kísérték a kedvenc tehenet...", olvashatjuk az egyik dolgozatban. (Mindez egy olyan termelőszövetkezet megalakulásánál, amelyik néhány év múlva a paraszti életforma ugrásszerű könnyítését, javulását hozza.) Vagyis: ha ismerjük a társadalmi, politikai eseményekben részt vevők mindennapi kötődését, örökölt, vagy éppen alakuló életkörülményeiket, akkor a történeti kép sokszínű, az értékelés sokkal differenciáltabb lehet. Csak azon kutatások adhatnak általánosításra, értékelésre alapot, amelyek vállalkoznak arra, hogy a társadalmi jelenségeket a maguk sokoldalú meghatározottságukban, ha kell egyediségükben világítsák meg... A legújabbkori helytörténeti tanulmányoknak tehát mind a források országos méretű számbavétele, feltárása, mind pedig a kutatások szempontjainak gazdagítása, az értékelés differenciálttá tétele terén igen jelentős funkciója lehet.